

CUPRINS

<i>În loc de introducere</i>	1
Cursul 1. Stilul	15
Cursul 2. Tipuri de narațiune	29
Cursul 3. Timpul	49
Cursul 4. Spațiul	69
Cursul 5. Personajele	87
Cursul 6. (O discuție despre industria editorială)	109
Cursul 7. Estetica	127
Cursul 8. Recapitulare	141
<i>Mulțumiri</i>	153
<i>Addenda</i>	155

ÎN LOC DE INTRODUCERE

Aceasta nu este o prefață, nici măcar o introducere. E un text care vrea să clarifice anumite concepte și să le alinieze – pe cât posibil – cu ceea ce vei citi în continuare, adică transcrierea moderată a cursului meu de literatură din februarie–martie 2024. Nu scriu o prefață, pentru că orice prefață e în fond o postfață și nu îmi plac încheierile. Nu scriu nici o introducere, pentru că ar însemna să îmi asum o rigurozitate pe care un text *transcris* nu o poate avea.

Și atunci, ce e acest text, de ce nevoia de a completa ceva dinainte incomplet și arbitrar – cum e un curs oral de literatură? M-am gândit mult la această întrebare și primul, al doilea și chiar al – să zicem – șaptesprezecelea impuls au fost să nu adaug nimic textului care urmează, text stabilit împreună cu redacția de la *Matca*. Dar: poate că unele lucruri trebuie limpezite, poate că unele cuvinte și propoziții trebuie subliniate ca să rămână în joc, să nu se piardă în aruncări succesive de zaruri al căror scop nu a fost niciodată atât clarificarea, cât mai degrabă crearea unui teren de joc pentru ceea ce – la limită – poate fi scriitura: concept dinainte imposibil de definit, poate mai ușor de clasificat, în orice caz de înțeles doar în condițiile unui subiectivism atât de extrem încât scrisul, anulându-l, în același timp rămâne ca unica sa dovadă de existență.

Să ne înțelegem. Scrii o carte, poate o scriu eu, nu contează cine o scrie. Ajunge la primul cititor și e interpretată, devine

o altă carte. Ajunge la al doilea cititor și iar e interpretată, devine o altă carte. Câți cititori, atâtea cărți – și asta în condițiile în care toți acei cititori pot să fie tot eu, citind cartea pe care am scris-o. Fiecare cu apocalipsa lui și fiecare cu mai multe apocalipse. Aici stă problema care duce la imposibilitatea oricărei definiții – în numărul practic infinit de interpretări și înmormântări ale uneia și aceleiași cărți. Așa funcționează jocul literaturii, joc care se desfășoară întotdeauna între minimum două subiectivități de cele mai multe ori atât de diferite, încât posibilitatea ca eu să scriu un text și cititorul sau cititoarea mea – inclusiv eu într-un punct ulterior – să îl înțeleagă așa cum a fost scris e foarte apropiată de zero.

De aici pornind, propun pentru această falsă introducere patru propoziții călăuzitoare:

1. Forma creează conținut.
2. Literatura e cu atât mai bună, cu cât limbajul ei se apropie de vorbirea naturală, spontană.
3. Cărțile se fac din cărți.
4. Stilul e întâlnirea dintre vocea pe care o auzim când scriem și vocea pe care o auzim când citim.

Pentru un lector cât de cât avizat, schema pe care o propun nu e nouă. A fost folosită în special de Martin Heidegger în *Originea operei de artă* și a fost reluată, în termeni cât se poate de diverși, de nenumărate ori. Aș fi putut să nu fac această trimitere, dar ea e obligatorie pentru punctul trei al micii mele expuneri: cum am putea să fim sinceri unul cu altul dacă nu aș spune încă de la început că am împrumutat

un fel de a expune anumite lucruri pentru ca la rândul meu să expun alte lucruri?

1. *Forma creează conținut*

Există două feluri de a vedea literatura: dinspre poveste și dinspre stil. Banalitatea întotdeauna obligă și e mult prea simplu să vorbim în termeni laudativi despre primatul poveștii, folosindu-ne în primul rând de cel mai la îndemână procedeu: repovestirea poveștii. Oamenii care pun povestea înaintea stilului și *structurii* își bazează așa-zisa analiză pe reluarea poveștii propriu-zise într-un format narativ sau altul, dar nu mi se pare suficient. Și nici necesar.

Literatura, oricât de ciudat ar părea, deși spune povești pentru că altceva nu are ce spune, nu e făcută din ele. Adevărata literatură – și nu, nu voi obosi niciodată să subliniez acest cuvânt, Adevărul literaturii – e totuși făcută din mici progrese formale care puse la un loc creează o știință. E adevărat, una foarte vagă și limitativă tocmai prin imensul volum de cărți care se publică și pe care nu le putem parcurge cu niciun chip și totuși o știință. Iar această știință are legi de compoziție, procedee, formule consacrate și uneori izbucniri de creativitate care fac ca o carte – foarte rar, poate o dată la zece ani, la cincisprezece ani – să se desprindă din pluton și să rămână în ceea ce, foarte vag și în lipsa altui termen mai bun, numim *istoria literaturii*, printr-o abordare formală deosebită, la limită nouă. Un scriitor sau o scriitoare vede mai limpede prin povestea de spus și găsește un fel de a-și spune respectiva poveste care nu e neapărat foarte nou ci

diferit de ceea ce s-a făcut înainte. Noutatea aceasta nu poate fi totală, nu inventăm totul simultan ci ține mai degrabă de mici detalii formale care văzute corect desprind acea carte din pluton și îl plasează pe autorul ei printre inovatori. Știm cu toții cine sunt Proust și Joyce nu pentru că au spus povești cutremurătoare – să fim serioși: nu au făcut asta – ci pentru că au întrezărit noi moduri de a face literatură, noi structuri pe care să își ridice cărțile. Știm cu toții câte ceva despre Céline din două motive: unul e extrinsec până și literaturii lui, anume antisemitismul lui declarat, fără echivoc, aproape neverosimil. Al doilea motiv? În urma lui Eugène Dabit – *L'Hôtel du Nord*, publicat în 1929 de Denoël, e prima lovitură de vânzări și cea care îi inspiră lui Céline ideea de a apropia limbajul literaturii de stradă – Céline eliberează literatura de constrângerile formalismului și introduce limba vorbită, mai ales de proletari, în structura narativă. Suficient pentru un mit? Da. La fel de suficient pentru o controversă care durează și azi? Bineînțeles.

Când evoluează cu adevărat, literatura evoluează la nivel formal și stilistic, înțelegând prin stil nu o înșiruire *inerentă* de procedee stilistice pe care absolut oricine le poate învăța dintr-unul dintre numeroasele dicționare și tratate de stilistică disponibile ci o anumită respirație a textului, disponibilitatea cuvântului scris de a deveni cât mai spus, cât mai vorbit, mai pronunțat, de a apropia scriitura de vorbirea naturală și în consecință de a *normaliza* vorbirea literaturii.

Conținutul unei cărți, ca să revin la formula propusă la început, e cu atât mai înalt cu cât stilul ei e mai înalt și mai nou. Astfel evoluează literatura, nu prin povești. Într-o lume dominată de conținut nu de povești ducem lipsă, nici gând

de așa ceva, ci tocmai de viziuni inovatoare asupra textului – viziuni pe care, deși definiția de care mă folosesc nu e corectă, le numim stilistice.

Știu, există o mare posibilitate să fiu numit elitist și chiar retrograd, dar îmi rezerv dreptul de a-mi apăra poziția. Literatura mare, serioasă, adâncă, spune-i cum vrei – e aproximativ același lucru – se face dinspre știința literaturii, nu dinspre arta de a spune povești, artă depășită din momentul când s-a scris prima poveste și rămasă în acel stadiu, al expunerii narative. Restul, evoluția, s-a făcut prin structuri și stil, nu prin povestire. Catedrala pe care azi o numim literatură nu s-a construit spunând povești – ele sunt oricum implicite, cum am mai spus – ci gășind mici feluri de a *crea diferență* în felul de a scrie respectivele povești și impunându-le dacă nu ca reguli de compoziție atunci ca borne într-o călătorie care dacă are un început cu siguranță se va încheia abia odată cu omenirea.

2. Literatura e cu atât mai bună, cu cât limbajul ei se apropie de vorbirea naturală, spontană

E literatura un fel de vorbire? Da. În fond orice comunicare literară e la limită vorbire, orice potențialitate a literaturii se referă la posibilitatea ei de a fi spusă. Cu condiția să fim de acord că vorba spusă precedă cuvântul scris – și dacă teoria aceasta e plauzibilă atunci literatura e dinainte supusă primatului vorbirii, spunerii, comunicării. Sigur, se poate argumenta că literatura e o formă înaltă a vorbirii, că e cu atât mai literatură cu cât spunerea ei e mai îngrijită și mai deosebită, dar așa propune

să abordăm problema diferit și să postulăm că literatura e cu atât mai înaltă cu cât se apropie mai mult de posibilitatea de a fi spusă ca orice alt lucru pe care îl spunem, de vorbirea naturală, spontană ca respirația. Sunt două ipoteze care nici măcar nu se bat cap în cap; în fond și susținătorii discursului literar formal sunt nevoiți să recurgă la aceleași mijloace ca aceia care – asemeni mie – susțin vorbirea naturală ca mediu prin excelență literar. Dacă schema saussuriană funcționează, și nu văd motive să o negăm, dacă într-adevăr triada *emițător-cod-receptor* e funcțională, mi se pare că singura ei posibilitate de a deveni literatură stă în comprehensibilitatea codului de către receptor. Poți să spui cele mai adânci lucruri din lume, dacă omul cu care vorbești nu te înțelege, e degeaba.

Dar divaghez. Oricât de adânci sunt lucrurile pe care le spune literatura, ele trebuie să poată fi înțelese de cititor. Acesta e contractul narativ de bază: eu scriu, tu mă poți înțelege. Altfel literatura nu funcționează, ne ascundem fiecare după peretele lui de sticlă și strigăm unii la alții fără să ne auzim.

Și de unde pleacă această inteligibilitate a literaturii? Zâmbim împreună: dinspre utilizarea corectă a regulilor gramaticale, dinspre scrierea corectă gramatical. Aproape totul se reduce la asta, la capacitatea scriitorului de a scrie corect și de a exprima cât mai limpede ce are de spus. Nu e nimic mai simplu în lume decât să faci literatură, dar pentru asta trebuie să știi să scrii și să vorbești corect. Restul lucrurilor vin de la sine, unele țin de talent, altele de-a dreptul de viziune artistică, dar totul se bazează pe cunoașterea regulilor de bază ale gramaticii și vorbirii.

Închei acest pasaj cu un sfat pe care poți să îl ignori: după ce scrii ceva, citește cu voce tare ce ai scris. Dacă povestea

ta poate fi spusă prin viu grai și nu sună ciudat, atunci ai scris o poveste bună. Dincolo de orice aritmetică a stilului și geometrie a structurii, lucrul acesta e întotdeauna adevărat. Poveștile care pot fi spuse prin viu grai sunt povești bune. Restul e construcție și se poate învăța: literatura e și ea o știință ca oricare alta, poate fi învățată, dar nu vei putea face literatură dacă nu stăpânești arta de a scrie corect.

3. Cărțile se fac din cărți

Și mai există o artă despre care vorbim prea puțin, mult mai puțin decât ar trebui – ea fiind întotdeauna, cel puțin în domeniul literaturii, arta supremă. Mă refer, desigur, la arta lecturii. Nu orice lectură, firește – nu am să mă apuc acum să spun că lectura știrilor de dimineață te va ajuta să îți perfecționezi scrisul, pentru că nu o va face. Vorbesc despre lectura activă, eventual cu un creion în mână, despre drumul aproape imposibil de parcurs printre marile cărți ale literaturii. Fiind totuși un soi de știință, și literatura presupune cunoaștere. E foarte greu dacă nu imposibil să scrii bine fără să fi parcurs un număr imens de cărți. E la fel de greu dacă nu de-a dreptul ciudat să urci o singură treaptă pe scara stilului fără să știi – și la limită să înțelegi – ce au făcut cei dinaintea ta. Stilul tău se bazează în mare parte pe cunoașterea literaturii din două motive: 1. Pentru că drumul tău e deja trasat, el e o continuare a ceea ce s-a făcut înainte, refuz cu încăpățănare să cred că în 2025 mai e posibil ceva cu adevărat nou în domeniul nostru, și 2. Pentru că mare parte din ceea ce facem atunci când scriem s-ar putea descrie prin cuvinte cu care nu ne putem mândri,

aria semantică nefiind foarte departe de cuvintele *împrumut*, *furt* etc. Mai degrabă furăm meserie decât învățăm conștient să scriem, așa a fost întotdeauna, așa va fi. Și nici nu sunt foarte sigur că facem asta în mod conștient; nu cred că știm întotdeauna de unde împrumutăm procedee stilistice și pe ce viziuni anterioare ne construim structurile, dar îmi e cât se poate de cert că frumusețea literaturii se naște din această continuitate pe care nu trebuie neapărat să o înțelegem dar în care ne situăm. Ca să mă folosesc de doi termeni mai degrabă specifici fizicii, lucrăm cu momente de continuitate și discreție pe care foarte rar putem să le identificăm, care ne scapă pentru că trebuie să ne scape și pe care le uităm cu mult înainte să fim conștienți că le-am știut vreodată.

Într-un anume sens, citim ca să scriem. Sigur că nu ne vom asuma asta, sigur că nu ne apucăm de azi încolo să evidențiem toate pasajele pe care lecturile noastre ne-au făcut să le scriem, dar e cât se poate de cert că dacă ar mai exista azi o adevărată știință a criticii și micile texte care se scriu despre cărțile noastre nu ar fi simple povestiri ale cărților urmate de calificative demne de catalogul oricărui ciclu primar de învățământ, dacă ar mai exista oameni care să se aplece asupra prezentului literaturii, atunci s-ar putea crea destul de ușor o arheologie a fiecărui text în parte, un fel de istorie a lecturilor fiecăruia dintre noi, pe care criticii ar extrage-o din structura textelor. Nu se mai face așa ceva. Trăim vremuri nespuse de sărace, iar cărțile pe măsură ce se transformă în produse vandabile nu par să mai transmită mare lucru.

În ultimii zece ani am asistat tăcut la încetinirea spiritului critic. Când am debutat, în 2015, încă se scria despre cărți, încă exista posibilitatea să scrii o carte și să nu fie uitată dinainte

să apară. Istoria tulburată a ultimilor patru, cinci ani a adus cu ea, odată cu alte molime ale spiritului, și această cvasi-dispariție sau retragere a spiritului critic din cărți. Dacă îmi închipui că e ceva de făcut? Nu știu, la asta nu mai știu să răspund. Împreună cu tine, trăiesc cu speranța că nu asistăm la moartea literaturii așa cum o știam, că nu vom trăi ziua când cele două forțe care distrug literatura – în mod ciudat opuse, încetinirea spiritului critic și evoluția IA – vor prevala. Încă putem spera la asta.

Dar să revin – tristețile nu ajută pe nimeni cu nimic. Vei deveni cu atât mai scriitor, adică mai stăpân pe arta ta, mai prezent în procesul facerii ei și în consecințele textelor pe care le scrii, cu cât citești mai mult și cu cât ești mai atent la lucrurile pe care le citești. Nu, nu spun să fii atent la povești. Încearcă, atunci când citești, să înțelegi structura unei cărți, modul de construcție a personajelor, dispunerea dialogurilor și a paragrafelor, viziunea asupra timpului și spațiului, structurile frazelor, toate lucrurile mici pe care tu însuși le folosești sau le vei folosi și care sunt cu atât mai utile cu cât le percepi mai atent. Încearcă să înțelegi arta din cărți, tehnica scrisului, subtilitățile construcției. Nu spun să nu fii atent la idei, doar încerc să subliniez că nu ideile te vor învăța să scrii. Altfel: dacă o idee bună e scrisă prost, e o idee pierdută. Ideile bune, cu condiția ca în babilonia de azi să mai înțelegem conceptul de idee bună, sunt bune *și pentru că sunt scrise bine*. Niciun cârpaci al scrisului nu a reușit vreodată să își transmită ideile, indiferent cât de bune au fost ele. Există un instinct al cititorului care ne îndepărtează aproape fizic de scriitura slabă.

Te întrebi, firește, care sunt acele cărți bune despre care tot vorbesc. Lista e interminabilă la propriu, dar putem spune

destul de liniștit că sunt bune acele cărți care s-au constituit în jaloane ale timpului literar în care au fost scrise. Căci, așa cum există o istorie generală a lucrurilor și a faptelor oamenilor, există și o istorie a textelor pe care aceiași oameni le scriu – iar această istorie s-a păstrat. Vei găsi în paginile acestei mici aproape-cărți referințe la cărțile pe care eu le consider esențiale pentru înțelegerea scrisului. Mi-ar plăcea să îți faci timp să parcurgi acele cărți și să încerci să le înțelegi atât în structura cât și în spiritul lor. Mi-ar plăcea să găsești micile amănunte care în texte relativ mari ca întindere au făcut ca aceste cărți să devină cărți mari, jaloane ale istoriei literare. Cu alte cuvinte, micile procedee stilistice și de construcție care au contribuit la progresul facerii textului literar așa cum îl cunoaștem azi. Nu ofer aici o listă de lecturi pe care eu le-aș putea considera dacă nu obligatorii atunci cât se poate de necesare. Așa cum nu mi se pare etic să intervin asupra textelor pe care le scrii, mi se pare foarte ciudat să te îndrum pe o cale care s-ar putea să nu îți placă. Drumul ni-l alegem fiecare – oricum în literatură esențial e drumul, atât. Detaliile s-ar putea să nu conteze absolut deloc. Esențial mi se pare să continuăm să citim și să scriem, restul sunt detalii de parcurs.

4. Stilul e întâlnirea dintre vocea pe care o auzim când scriem și vocea pe care o auzim când citim

Propun un exercițiu. Ia o carte din bibliotecă, orice carte. Deschide-o. Începe să citești. Lent.

Ascultă vocea care se formează în mintea ta, acea voce cu care citești cartea și pe care fără ca tu să poți controla acest

lucru o vei auzi – chiar și fără să conștientizezi – pe toată durata lecturii.

Acea voce, chiar dacă nu o putem identifica și nici descrie foarte corect, e stilul cărții pe care o citești. Litania tăcută pe care o auzi în timp ce citești e stilul, aproape nimic altceva. În funcție de cum scrie respectivul scriitor pe care îl citești, vocea lecturii va ști să moduleze cuvintele, propozițiile și frazele și te va ghida pe drumul lecturii.

Acum, invers: deschide o pagină nouă. Când începi să scrii, încearcă să fii atent la acea voce din mintea ta care pare să îți dicteze textul. Ea există, toți trăim cu această prezență – auzim în minte textul pe care îl scriem și îl modulăm înainte ca el să se preschimbe în literele, cuvintele și semnele de punctuație pe care le vedem în fața noastră. Acea voce pe care o auzi e stilul cărții tale, e practic o voce de același tip și de aceeași natură cu cea pe care o percepem atunci când citim. Cu cât vei modula mai bine această voce dinaintea scriiturii, cu cât vei fi mai atent la ea, cu atât mai bine vei scrie. Vocea din mintea ta e *vocea narativă absolută*, așa scrii tu, ea are trăsăturile felului în care vorbești, e unică. Sigur că prin exercițiu această voce poate fi alterată, dar în esență ea rămâne aceeași.

Ei bine, stilul fiecăruia dintre noi se naște la intersecția dintre aceste două voci, cea pe care o auzim în minte când citim și cea care pare să ne dicteze textele pe care le scriem. El e și rezultatul lecturilor noastre. Cunoașterea literaturii – pe care am insistat atât de mult la punctul trei al acestei mici introduceri – va modula în timp și vocea care e stilul nostru, acel zumzet aproape imperceptibil care stă înaintea oricărui proces de scriere. Inutil să mai spun că tocmai prin aceasta stilul nostru e rezultatul tuturor stilurilor pe care le-am citit

vreodată. Și dacă prin scrisul nostru vom reuși să adăugăm un mic pas drumului acestuia al literaturii, cred că misiunea noastră e îndeplinită.

Literatura nu e sprint, e maraton. Ca să formulez altfel: stilul devine construcție în măsura în care stă pe loc și se mișcă doar când noi nu îl mai percepem. Dacă *originea operei de artă e arta*, e la fel de posibil ca scopul artei să fie opera de artă. Și atunci, cum zicea și Karl Kraus, *originea e scopul*.

Logic vorbind, acum ar fi momentul să încerc să răspund la întrebarea cu privire la scopul literaturii. Știu, de fapt mai degrabă intuiesc că toate răspunsurile la această întrebare pot fi în același timp adevărate sau false, dar nu adevărate și false în același timp – trimit la principiul non-contradicției al lui Aristotel. Dacă e măcar parțial adevărat că fiecare carte ia tot atâtea înfățișări câți cititori are și își multiplică înțelesurile direct proporțional cu numărul de lecturi, atunci întrebarea cu privire la scopul literaturii e aproape lipsită de sens. Poate că literatura nu are un sens. Și nici măcar un scop. Poate că scriem pentru că simțim că trebuie să scriem și facem din asta o ocupație în măsura în care mai suntem capabili să ne punem întrebări cu privire la arta noastră; poate că scriem pentru că scriem și atât, fără necesitatea niciunei explicații logice pentru acest lucru pe care – în lipsa unui scop precis determinat – nu îl putem defini.

M-am întrebat și mă întreb împreună cu Philip Roth: *Why Write? – De ce să scrii?, La ce bun scrisul?* Poate că Roth are dreptate: orice carte e o lungă scrisoare pe care scriitorul și-o scrie sieși. Sau poate că nu. Poate că orice carte e, reluând termenii fizici enunțați anterior, un moment de discreție în

continuitatea lumii. Sunt sigur că nu vom afla niciodată și întrebarea în sine nu are niciun sens.

Încă o dată, a câta oară, ne salvează Wittgenstein cu propozițiile lui din *Tractatus Logico-Philosophicus*, o carte de căpătâi pentru oricine vrea să încerce să înțeleagă lumea – și prin ea literatura:

6.5. Pentru un răspuns ce nu poate fi formulat, nu poate fi formulată nici întrebarea. Enigma nu există. Dacă o întrebare poate să fie în genere pusă, atunci ea poate să primească de asemenea un răspuns.

6.51. [...] Căci îndoiala poate exista doar acolo unde există o întrebare; o întrebare doar acolo unde există un răspuns; iar acesta, doar acolo unde se poate spune ceva.¹

decembrie 2024, Ștefăneștii de Jos

1 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere din germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Humanitas, București, 2001, pp. 158–159. (N. ed.)